

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ПСИХОЛОГІЯ МАСОВОЇ ПОВЕДІНКИ”
(для спеціалістів)**

МАУП

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

Підготовлено завідувачем кафедри соціальної психології та соціальних технологій, професором *О. О. Сусською*

Затверджено на засіданні кафедри соціальної психології та соціальних технологій (протокол № 5 від 18.09.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сусська О. О. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Психологія масової поведінки” (для спеціалістів). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 36 с.

Методичні матеріали містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Психологія масової поведінки”, питання для самоконтролю, творчі завдання, теми рефератів, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Методичні матеріали містять завдання для самостійної роботи студентів з курсу “Психологія масової поведінки”, які відповідно до програми вивчення дисципліни передбачають самостійне опрацювання тем і психологічних термінів з кожної теми, підготовку відповідей на контрольні запитання та завдання.

Мета самостійної роботи — закріплення теоретичних знань студентів у рамках змісту тем, для яких заплановане самостійне опрацювання. Самостійна робота розвиває вміння застосовувати здобуті знання при аналізі конкретних психологічних проявів, феноменів і ситуацій. Запитання для самоконтролю передбачають активізацію у студентів знань з попередніх тем курсу, вміння відстежити взаємозв'язки між різними компонентами психіки людини, аналізувати та порівнювати суттєві відмінності у спілкуванні людей у групах та вивчати елементи групової взаємодії. Творчі завдання передбачають набуття вміння застосовувати теоретичні знання для аналізу різноманітних теоретичних та конкретних прикладних проблем психології.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ПСИХОЛОГІЯ МАСОВОЇ ПОВЕДІНКИ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
	Змістовий модуль I. Основні прояви психології мас
1	Поняття натовпу. Механізм його формування і склад
2	Класифікація натовпу
3	Психологічні властивості натовпу
	Змістовий модуль II. Свідомість індивіда і масова поведінка
4	Психологічні особливості індивіда в натовпі
5	Поведінка натовпу
	Змістовий модуль III. Масові настрої в політиці
6	Лідер у натовпі і механізми управління натовпом
7	Комунікації в натовпі
8	Масова поведінка і політична діяльність

ЗМІСТ
дисципліни
“ПСИХОЛОГІЯ МАСОВОЇ ПОВЕДІНКИ”

Змістовий модуль I. Основні прояви психології мас

Тема 1. Поняття натовпу. Механізм його формування і склад

Соціальне життя людей має значну кількість найрізноманітніших форм. Деякі з них видаються повсякденними і звичними. Інші серйозно відрізняються від того, що прийнято вважати повсякденною нормою. Існують форми поведінки, що суто індивідуалізуються, цілком або значною мірою залежні від волі, бажань чи потреб особи. Але є і такі, в яких прояви волі, бажань і потреб окремої людини виявляються серйозно обмеженими прямим або опосередкованим впливом інших людей.

В середовищі групи, спільноти окрема людина, навіть не випробовуючи на собі психічного тиску з боку інших, а тільки сприймаючи їх поведінку, і підкоряється і наслідує її. Зрозуміло, можлива і непоко-ра, але індивід, як правило, раціонально пояснює собі таку поведінку. Без цього роз'яснення “непоко-ра” неминуче викликає внутрішнє занепокоєння у індивіда, часто доповнюване уявленням про можли-во низьку оцінку своєї особи іншими.

Уявлення про натовп звичайно народжується з особистого досвіду людей. Практично кожен або бував у натовпі, або бачив його поведінку зі сторони. Іноді, піддавшись простій людській цікавості, люди приєднуються до групи, що розглядає і обговорює якусь подію. Зростаючи кількісно, заражаючись загальним настроєм і інтересом, люди поступово перетворюються на неструнку, неорганізоване скупчення, або в **натовп**.

Натовп — безструктурне скупчення людей, позбавлених чітко усвідомлюваної спільності цілей, але взаємно пов'язаних схожістю емоційного стану і спільним об'єктом уваги.

Термін “натовп” увійшов до соціальної психології в період могутнього революційного піднесення наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. Під натовпом психологи тоді розуміли головним чином погано організовані виступи трудящих проти експлуататорів.

Вельми образне визначення натовпу дав Р. Лебон: “Натовп схожий на листя, що піднімається ураганом і розноситься в різні боки, а потім падаючи на землю”.

При об'єднанні малих груп, що складаються з індивідів, які обуюються з певного приводу, в достатньо велику групу, різко зростає вірогідність прояву стихійної поведінки. Останнє може бути скероване на вираз почуттів, що переживаються людьми, оцінок і думок або на зміну ситуації через дію. Дуже часто суб'єктом такої стихійної поведінки виявляється натовп.

Натовпом як суб'єктом масових форм неколективної поведінки часто стає:

- **публіка**, під якою розуміється велика група людей, що виникає на основі спільних інтересів, часто без будь-якої організації, але обов'язково в разі існування ситуації, яка зачіпає загальні інте-реси і допускає раціональне обговорення;
- контактна, зовні неорганізована спільність, яка діє вкрай емо-ційно і одностайно;

- сукупність індивідів як численна аморфна група, яка не має в своїй більшості прямих контактів, але пов'язана певним комунікативним проявом.

У **масових формах неколективної поведінки** значну роль відіграють неусвідомлені процеси. На основі емоційного збудження виникають стихійні дії у зв'язку з якими-небудь вражаючими подіями, що зачіпають головні цінності людей у ході, наприклад, їхньої боротьби за свої інтереси і права. Такими були численні “мідні” або “соляні” бунти міської і селянської голоти в російському середньовіччі або бунтарські виступи англійських “луддистів”, що проявилися в знищенні машин, але були позбавлені чіткого ідеологічного контексту і усвідомлюваних цілей.

Основні механізми формування натовпу і розвитку його специфічних якостей — циркулярна реакція (наростаюче взаємопрямоване емоційне зараження), а також чутки.

Визначено **основні етапи формування натовпу.**

Утворення ядра натовпу. Виникнення натовпу рідко виходить за межі причинно-наслідкових зв'язків соціальних явищ, усвідомлення яких далеко не завжди стихійне. Незважаючи на те, що однією з істотних ознак натовпу є випадковий склад людей, які його створюють, формування натовпу, як правило, починається з ядра, як певного його провідника.

Первинне ядро натовпу може скластися під впливом раціоналістичних міркувань і ставити перед собою цілком певну мету. Але надалі ядро обростає і збільшується лавиноподібно і стихійно. Натовп збільшується, вбираючи в себе людей, які, здавалося б, нічого спільного один з одним до цього не мали. Спонтанно натовп утворюється в результаті якої-небудь події, що привертає увагу людей і породжує в них інтерес, особливо на початку. Індивід готовий втратити деяку частину свого звичного самовладання і одержувати збудливу інформацію від об'єкта інтересу. Починається циркулярна реакція, спонукаючи тих, які зібралися, проявляти схожі емоції і задовольняти нові емоційні потреби через психічну взаємодію.

Циркулярна реакція — це перший етап формування і функціонування натовпу.

Процес кружляння. Другий етап починається одночасно з процесом кружляння, в ході якого відчуття ще більше загострюються і виникає готовність реагувати на інформацію, що надходить від присутніх. Внутрішнє кружляння на основі циркулярної реакції, що

продовжується, зростає. Зростає і збудження. Люди виявляються схильними не тільки до спільних, але й до негайних дій.

Поява нового спільного об'єкта уваги. Процес кружляння готує третій етап формування натовпу, тобто появу нового спільного об'єкта уваги, на якому фокусуються імпульси, відчуття і уявлення людей. Якщо спочатку об'єктом інтересу була збудлива подія, що збирала навколо себе людей, то на цьому етапі новим об'єктом уваги стає образ, створений під час кружляння учасниками натовпу. Цей образ сприймається всіма, дає індивідам спільну орієнтацію і виступає як об'єкт спільної поведінки. Виникнення такого уявного об'єкта стає чинником, що об'єднує натовп в єдине ціле.

Активізація індивідів через збудження. Останній етап у формуванні натовпу — це активізація індивідів додатковим стимулюванням через збудження імпульсів, відповідних уявному об'єкту. Таке (на основі навіювання) стимулювання відбувається найчастіше як результат керівництва чи цілеспрямованих дій певного лідера. Воно спонукає індивідів з натовпу починати конкретні, часто агресивні, дії. Провідники розгортають активну діяльність у натовпі і поволі направляють його поведінку. Це можуть бути політично і психічно незрілі та екстремістські налаштовані особи. Таким чином, чітко визначається склад натовпу. Ядро натовпу, або провідники, — суб'єкти, завдання яких сформуувати натовп і використати його руйнівну енергію для досягнення визначеної мети.

Учасники натовпу — суб'єкти, що прилучилися до нього внаслідок ідентифікації своїх ціннісних орієнтацій з напрямом дій натовпу. Вони не провідники, але виявляються у сфері впливу натовпу і беруть активну участь у його діях. Особливу небезпеку становлять агресивні особи, які примикають до натовпу виключно через можливість дати розрядку своїм невротичним, часто садистським схильностям.

До учасників натовпу потрапляють і люди, що сумлінно виконують дані лідерами доручення, однак вони помиляються у виборі форм втілення своїх протестних дій і неправильним сприйняттям, скажімо, принципів справедливості.

До натовпу примикають обивателі. Вони не проявляють великої активності. Їх привертає ексцес як хвилююче видовище, яке урізноманітнює їх нудне, сумовите існування.

У натовпі знаходять собі місце люди, що мають підвищений рівень навіюваності, які піддаються загальному настрою, що заражає. Вони без опору віддаються у владу стихійних явищ.

Учасниками натовпу виявляються і просто цікаві, які спостерігають усе, що відбувається, нібито зі сторони. Вони не втручаються в хід подій, проте їх присутність збільшує масовість і підсилює вплив стихії на поведінку учасників натовпу.

Мета. Ознайомити з базовими поняттями курсу “Психологія масової поведінки”.

Методичні вказівки: вивчення курсу “Психологія масової поведінки” (поряд з курсами “Політична психологія”, “Психологія спільної діяльності” та “Психологія спілкування”), знання при аналізі конкретних психологічних проявів, феноменів та ситуацій. Відповіді на запитання для самоконтролю потребують активізувати знання з попередніх тем курсу, вміння відстежити взаємозв'язки між різними компонентами психіки людини, аналізувати та порівнювати суттєві відмінності у спілкуванні людей в групах та вивчати елементи групової взаємодії. Творчі завдання передбачають набуття навичок застосовувати теоретичні знання для аналізу різноманітних проявів масової поведінки.

Словникова робота: масова свідомість, натовп, учасники натовпу, збудження, публіка, утворення ядра натовпу, процес кружляння, масові форми неколективної поведінки.

Питання для самоконтролю

1. Масова свідомість та її поведінкові прояви.
2. Теоретико-методологічні підходи до вивчення масових настроїв.
3. Збудження як феномен масової поведінки.
4. Поняття натовпу в психології масової поведінки.
5. Загальні механізми стихійної поведінки.

Творчі завдання

1. Визначити типи прояву масових настроїв під час політичних подій Помаранчевої революції 2004 р.
2. Порівняти висловлювання класиків Великої Французької революції та класиків марксизму щодо ролі і значення мас в історії.
3. Визначити специфічні прояви стихійної поведінки у відомих вам групах.

Теми рефератів

1. З. Фрейд про масову свідомість.
2. Теорія мас Г. Лебона.
3. Змістовий підхід до трактування масової свідомості.
4. Структурний підхід до трактування масової свідомості.
5. Натовп та маса: спільне і відмінне.

Література [2; 4; 9; 18; 20, 22]

Тема 2. Класифікація натовпу

Як і будь-яке інше соціальне явище, натовп можна класифікувати на різних підставах. Якщо за основу класифікації узяти таку ознаку, як керованість, то можна визначити такі види натовпу.

Стихійний натовп. Формується і виявляється без якого-небудь організуючого начала з боку конкретної фізичної особи.

Ведений натовп. Формується і виявляється під дією, впливом із самого початку або згодом конкретної фізичної особи, що є в натовпі його лідером.

Організований натовп. Цей різновид вводить Г. Лебон, розглядаючи як натовп і збори індивідів, що стали на шлях організації, і організований натовп. Можна сказати, що він часом не робить різниці між натовпом організованим і неорганізованим. Хоча погодитися з таким підходом важко. Якщо якась людська спільнота організована, то в ній є структури управління і підпорядкування. Це вже не натовп, а формування. Навіть відділення солдатів, доки в ньому є командир, ніколи не буде схожим на натовп.

Якщо за основу класифікації натовпу брати характер поведінки людей, то можна виділити декілька його типів і підтипів.

Окаціональний натовп. Утворюється на основі спільної зацікавленості щодо несподівано виниклої події (дорожня аварія, пожежа, бійка, ін.).

Конвенціональний натовп. Утворюється на основі інтересу до якої-небудь наперед оголошеної масової розваги, видовища або з іншого соціально значущого конкретного приводу. Готовий лише на тимчасове об'єднання згідно з дифузними нормами поведінки.

Експресивний натовп. Формується як і конвенціональний натовп. У ньому спільно виражається загальне ставлення до якої-небудь події (радість, ентузіазм, обурення, протест, ін.).

Екстатичний натовп. Є крайньою формою експресивного натовпу. Характеризується станом загального екстазу на основі взаємного ритмічно наростаючого зараження (масові релігійні ритуали, карнавали, рок-концерти і т. п.).

Діючий натовп. Формується як і конвенціональний; здійснює дії щодо конкретного об'єкта. Діючий натовп об'єднує різновиди.

1. *Агресивний натовп.* Об'єднана сліпою ненавистю до конкретного об'єкта група людей (наприклад, до якого-небудь релігійного або політичного руху, структури). Звичайно супроводжується бійкою, биттям інвентаря, вітрин, автомашин, погромами, підпалами і т. п.

2. *Панічний натовп.* Що стихійно рятується від реального або уявного джерела небезпеки.

3. *Користолюбний натовп.* Вступає в неврегульований безпосередній конфлікт за володіння певними цінностями. Провокується владою, що ігнорує життєві інтереси громадян або робить замах на них (узяття штурмом місць в транспорті, що відходить, ажіотажне скуповування продуктів на підприємствах торгівлі, розгром продовольчих складів, осадження фінансових, наприклад банківських, установ, зрідка виявляється в місцях великих катастроф із значними людськими жертвами та ін.

4. *Повстанський натовп.* Формується на основі загального справедливого обурення діями влади. Своєчасне внесення в нього організуючого начала здатне перетворити стихійний масовий виступ на свідомий акт політичної боротьби. Г. Лебон виділяє і розрізняє такі різновиди натовпу:

- різнорідний;
- анонімний;
- персоніфікований;
- однорідний;
- секти;
- касти;
- класи.

Сучасні уявлення на типологію натовпу дещо різняться від поглядів Г. Лебона. Про організований натовп уже йшлося. Так само складно розглядати як натовп персоніфіковані збори людей типу виробничої наради, парламентських зборів, засідання присяжних суду.

Г. Лебон відносить ці утворення до категорії “натовп”, хоч вони лише в потенції можуть перетворитися на натовп, але спочатку таким не є. Класи теж важко віднести до розряду натовпів — про них вже йшлося. Все-таки основна системоутворююча ознака натовпу — його **стихійність**.

Словникова робота: експресивний натовп, екстатичний натовп, конвенціональний натовп, okazіональний натовп, стихійність проявів натовпу.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, що таке okazіональний натовп.
2. Наведіть приклади стихійності проявів натовпу.
3. Поясніть поняття “емоційного кружляння”.
4. Яка основна системоутворююча ознака натовпу?
5. Назвіть суб’єктів стихійної поведінки.

Творчі завдання

1. В групі існують кілька поглядів на утворення натовпу. Доведіть, який саме з них правильний:
 - а) натовп утворюється суто стихійно на базі емоції невдоволення чи агресії;
 - б) натовп утворився внаслідок неправильної організації певного заходу, чи буде цей натовп okazіональним?
2. Натовп, організований за рахунок учасників мітингу однієї з політичних сил, розділився на дві протиборчі сторони, яким чином можуть розвиватись події, якщо не настане примирення?
3. Доведіть свою думку: чий внесок у вивчення механізмів масової поведінки вам здається найбільш важливим: Г. Леона, Г. Тарда, З. Фрейда, У. Макдаугалла, Ш. Сігеле?

Теми рефератів

1. Внесок Г. Тарда в розвиток теорії мас.
2. Концептуальні інтерпретації маси і натовпу.
3. Психологічні механізми впливу на агресивний натовп.
4. Умови виникнення масової агресії.
5. Психологічні фактори існування натовпу.

Література [1; 2; 5; 14; 18; 23; 24; 26]

Тема 3. Психологічні властивості натовпу

Соціальні психологи виокремлюють ряд психологічних особливостей натовпу. Вони виявляються в різних сферах:

- когнітивній;
- емоційно-вольовій;
- темпераментальній;
- моральній.

У когнітивній сфері натовп виявляє відмінності своєї психології. Серед цих можна виділити:

Нездатність до усвідомлення. Важливими психологічними характеристиками натовпу є його несвідомість, інстинктивність і імпульсивність. Якщо навіть одна людина досить слабо піддається “поклику” розуму, а тому велику частину вчинків в житті робить завдяки емоційним, часом сліпим, імпульсам, то людський натовп живе виключно відчуттям, логіка осоружна для нього. Вступає в дію некерований стадний інстинкт, особливо коли ситуація екстремальна, коли немає лідера і ніхто не вигукує стримуючі слова команд.

Різномірне в кожному з індивідів — частинці натовпу — потопає в односторонньому, і беруть гору несвідомі якості. Спільні якості характеру, керовані несвідомим, з'єднуються в натовпі. Ізольований індивід володіє здатністю пригнічувати несвідомі рефлексії, тоді як натовп цієї здатності не має.

Особливості уяви. У натовпу сильно розвинена здатність до уяви. Натовп дуже сприйнятливий до вражень. Образи, що вражають уяву натовпу, завжди бувають простими і ясними. Викликані в думці натовпу, створені ким-небудь образи, уявлення про певну подію або випадок за своєю жвавістю майже відповідають реальним образам. Не факти самі собою вражають уяву натовпу, а те, як вони йому подаються.

Ще один дуже важливий ефект натовпу — колективні галюцинації. В уяві людей події сприймаються у спотвореному вигляді.

Особливості мислення. Натовп мислить образами, а викликаний в його уяві образ, у свою чергу, викликає інші, що не мають ніякого логічного зв'язку з першим. Натовп не відділяє суб'єктивне від об'єктивного. Він вважає реальними образи, що викликані в його думці і часто мають лише дуже віддалений зв'язок із спостережуваним ним фактом. Натовп здатен мислити тільки образами, сприйнятливий тільки до образів.

Натовп не міркує і не осмислює свої дії. Він приймає або відкидає ідеї цілком. Він не визнає ані суперечок, ані суперечностей. Міркування натовпу ґрунтуються на асоціаціях, але вони пов'язані між собою лише уявною аналогією і послідовністю. Натовп здатен сприймати лише ідеї, спрощені до межі простого абсолюту. Думки натовпу завжди нав'язані його учасникам і ніколи не бувають результатом всебічного обговорення. Елементарні потреби правдивості інформації та її перевірки відсутні.

Натовп ніколи не прагне до правди. Він відвертається від очевидності, яка не подобається, і вважає за краще поклонитися помилкам та ілюзіям, якщо тільки вони спокушають його.

Для натовпу, не здатного ні до роздумів, ні до міркування, не існує нічого неймовірнішого, а найнеймовірніше вражає найсильніше.

У натовпу немає навмисності. Він може послідовно пережити і пройти всю гамму суперечливих відчуттів, але завжди знаходитиметься під впливом збуджень хвилини. Асоціація різномірних ідей, що мають лише уявне відношення одна до однієї, і негайне узагальнення окремих випадків — ось характерні ознаки міркувань натовпу. Натовп постійно зазнає впливів ілюзій. Деякі важливі особливості мислення натовпу слід виділити окремо.

Категоричність. Не маючи ніяких сумнівів щодо того, що є істина і що є помилка, натовп виражає таку ж авторитетність у своїх думках, як і нетерпимість.

Консерватизм. В основі своїй натовп надзвичайно консервативний, проте почуває глибоку відразу до всіх новин і відчуває безмежне благоговіння перед традиціями.

Навіюваність. Фрейд висунув вельми продуктивну ідею для описання феномена натовпу. Він розглядав натовп як людську масу, що перебуває під гіпнозом. Найнебезпечніше і найістотніше в психології натовпу — це його сприйнятливність до навіювання.

Будь-яка думка, ідея або вірування, вкорінені у натовп, сприймаються або відкидаються цілком як абсолютні істини, або абсолютні помилки.

У всіх випадках джерелом навіювання є ілюзія, народжена у голові індивіда завдяки певним спогадам. Викликане уявлення стає ядром для подальшої кристалізації, що заповнює розум і паралізує будь-які критичні здібності.

Натовпу дуже легко вселити, наприклад, відчуття обожнювання, що примушує його знаходити щастя у фанатизмі, підпорядкуванні і готовністю жертвувати собою заради свого ідола.

Навіть нейтральний натовп перебуває в стані вичікувальної уваги, що полегшує навіювання. Народження легенд, що легко поширюються в натовпі, обумовлюється його легковір'ям. Однаковий напрям відчуттів визначається навіюванням. Як у всіх істот під впливом навіювання, ідея, що оволоділа розумом, прагне втілитися у дію. Неможливого для натовпу — не існує.

Заражуваність. Психологічне зараження сприяє закріпленню в натовпі особливих властивостей і визначає їх напрям. Людина схильна до наслідування.

Для **емоційно-вольової сфери натовпу** характерні також численні психологічні особливості.

Емоційність. У натовпі має місце таке соціально-психологічне явище, як емоційний резонанс. Люди, які беруть участь в ексцесі, не просто є сусідами, вони заражають оточення і самі заражаються. Термін “резонанс” до такого явища застосовується тому, що учасники натовпу при обміні емоційними зарядами поступово розжарюють загальний настрій до такого ступеня, що відбувається емоційний вибух, ледь контрольований свідомістю. Настанню емоційного вибуху сприяють певні психологічні умови поведінки особи у натовпі.

Висока чуттєвість. Відчуття та ідеї окремих осіб, носіїв створюючих цілей і прагнень, які керують юрбою, тобто створюють натовп, набувають одного і того ж напрямку. Народжується колективна душа, що має, правда, тимчасовий характер. Натовпу знайомі тільки прості і крайні відчуття. Різні імпульси, яким кориться натовп, можуть бути, зважаючи на обставини, великодушними або злими, героїчними або боязкими, але вони завжди настільки сильні, що ніякий особистий інтерес, навіть відчуття самозбереження, не в змозі їх задушити.

У натовпі перебільшення відчуття обумовлюється тим, що саме воно, розповсюджуючись дуже швидко за допомогою навіювання і зараження, викликає загальне схвалення, яке і сприяє значною мірою зростанню його сили.

Сила відчуттів натовпу збільшується через відсутність відповідальності. Упевненість у безкарності (через чисельність натовпу) і свідомість значної (хоча і тимчасової) могутності дають можливість скопищу людей проявляти такі відчуття і скоювати такі дії, які просто немислимі і неможливі для окремої людини. Якими не

були б відчуття натовпу, хорошими або поганими, характерною їх прикметою є однобічність. Однобічність і перебільшення відчуттів натовпу призведуть до того, що він не відає ані сумнівів, ані коливань. У своїй одвічній боротьбі проти розуму відчуття ще ніколи не було переможеним.

Екстремізм. Сили натовпу скеровані лише на руйнування. Інстинкти руйнівної лютості дримають у глибині душі майже будь-якого індивіда. Піддаватися цим інстинктам небезпечно для ізольованого індивіда, але перебуваючи в безвідповідальному натовпі, де йому забезпечена безкарність, він може вільно йти за своїми інстинктами. У натовпі щонайменше сперечання або суперечливі висловлювання негайно викликають крайні реакції, люті крики і бурхливі лайки. Нормальний стан натовпу, що наштотхнувся на перешкоду, — це лють. Натовп ніколи не піклується про свої життєві інтереси під час обурення, тому в такий час він є найнебезпечнішим.

Особливість натовпу полягає і в специфіці соціально-психологічних явищ, що визначають одноманітність поведінки його учасників. Річ у тому, що натовп створюється головним чином на базі зіставлення певної спільності об'єкта незадоволеності. Натовп робить спільно часто саме те, що “проти нього”. Це, звичайно, не сліпа ненависть до всього, з чим люди себе не ідентифікують. Проте в натовпі зіставлення “ми” і “вони” сягає соціально значущої, нерідко вельми небезпечної величини.

У натовпі відсутнє критичне ставлення до себе і має місце “нарцисизм” — “ми” бездоганні, у всьому винні “вони”, тобто вороги. Натовп рахується тільки з силою, і доброта його не обходить, для натовпу доброта — одна з форм слабкості.

Мотивація. Особистий інтерес дуже рідко буває могутнім двигуном у натовпі, тоді як у окремої людини він стоїть на першому місці. Хоча всі бажання натовпу бувають дуже пристрасними, вони все ж продовжуються не так довго, і натовп так само мало здатний проявити настирну волю, як і розсудливість.

Безвідповідальність. Вона часто породжує неймовірну жорстокість агресивного натовпу, підбурюваного демагогами і провокаторами. Безвідповідальність дозволяє натовпу ганьбити слабких і схилитися перед сильними. У темпераментальній сфері психологічні особливості натовпу виявляються у фізичній активності і дифузійності.

Фізична активність. Прагнення негайно перетворити на дії наявні ідеї, що виникають спонтанно, — характерна ознака натовпу.

Дифузна. Збудники, що діють на натовп, вельми різноманітні — цим пояснюється його надзвичайна мінливість. Над міцно сталими віруваннями натовпу лежить поверхневий шар думок та ідей, що постійно народжуються і зникають. Думка натовпу непостійна.

Відсутність чітких цілей, відсутність або дифузія структури породжують найважливішу властивість натовпу — його легку перетворюваність з одного вигляду (або підвиду) в інший. Такі перетворення часто відбуваються спонтанно. Знання їхніх типових закономірностей і механізмів дозволяє умисне маніпулювати поведінкою натовпу в авантюристських цілях або з метою свідомого запобігання його особливо небезпечним діям.

У **моральній сфері** психологічні особливості натовпу найчастіше виявляються в моральності і релігійності.

Моральність. Натовп може іноді демонструвати дуже високу моральність, дуже піднесені прояви: самовідданість, відданість, безкорисливість, самопожертвування, відчуття справедливості та ін.

Релігійність. Всі переконання натовпу мають риси сліпого підпорядкування, лютої нетерпимості, потреби в найнесамовитішій пропаганді, що властиво релігійному відчуттю.

Натовп потребує релігії, оскільки всі вірування засвоюються його членами лише в тому випадку, якщо вони вдягнуться в релігійну оболонку, що не допускає заперечування. Вірування натовпу завжди мають релігійну форму.

Словникова робота: категоричність, навіюваність, консерватизм, мотивація, екстремізм, дифузність, моральність.

Питання для самоконтролю

1. Типологія натовпу.
2. Основні форми стихійної поведінки.
3. Поняття про циркулярну реакцію як механізм стихійної поведінки.
4. Основні види мас.
5. Механізми впливу на агресивний натовп.

Творчі завдання

1. Наведіть приклади навмисного маніпулювання настроями натовпу.

2. В ситуації надзвичайної події (наприклад — повені) відбувається згуртування народу, як поводити себе організатору евакуації, щоб не зчинилася паніка?
3. Періодично виникають негативні настрої серед учасників мітингу. Як поводити себе лідеру, який виступає з трибуни?

Теми рефератів

1. Джерела виникнення масових рухів.
2. Мотиви участі у масових рухах.
3. Ціннісно-раціональна мотивація участі в масових рухах.
4. Джерела та умови виникнення чуток.

Література [3; 4; 12; 14–16; 20; 22; 23]

Змістовий модуль II. Свідомість індивіда і масова поведінка

Тема 4. Психологічні особливості індивіда в натовпі

У натовпі індивід набуває ряд специфічних психологічних особливостей, які можуть бути йому абсолютно не властиві, якщо він перебуває в ізольованому стані.

Людині в натовпі властиві певні ознаки.

Анонімність. У “безликій масі” людина перестає відповідати за власні вчинки, чинить “як всі”. Звідси і та жорстокість, яка звичайно супроводжує дії агресивного натовпу. Так звана безіменність викликає помилкове відчуття незалежності від організаційних зв’язків, через які людина включена в трудовий колектив, сім’ю й інші групи та соціальні спільноти.

Інстинктивність. У натовпі індивід віддає себе у владу таким інстинктам, яким ніколи (в інших ситуаціях) не дає волю. У нього зменшується здатність до раціонального перероблення інформації, а спостережливість і критичне ставлення до дійсності повністю зникає.

Несвідомість. У натовпі зникає, розчиняється свідомою особою. У натовпі панує: однаковий напрям відчуттів і сприйняття ідей під впливом навіювання.

Стан єднання (асоціації). У натовпі індивід відчуває силу людської асоціації, дія її виражається або в підтримці і посиленні, або в забороні і придушенні індивідуальної поведінки людини. Відомо, що люди в натовпі, відчуваючи психічний тиск оточення, можуть зробити (або, навпаки, не зробити) те, чого вони ніколи не зробили

б (або, навпаки, що неодмінно зробили б) за інших обставин. Наприклад, людина не може надати, без збитку для власної безпеки, допомогу жертві через вороже ставлення до неї натовпу. Г. Лебон відзначає вражаючий факт, що спостерігається в натовпі. Утворення щось на зразок колективної душі примушує людей відчувати, думати і діяти абсолютно інакше, ніж це вони роблять окремо. Натхненний натовп — це тимчасовий організм, що злився з різнорідних елементів.

Стан гіпнотичного трансу. Індивід у натовпі впадає в стан загіпнотизованого суб'єкта. Він уже не усвідомлює своїх вчинків. У нього одні здібності зникають, інші ж доходять до крайнього ступеня напруги. Під впливом навіювання індивід у натовпі скоює навіть протиправні дії.

Відчуття незборимої сили. Індивід в натовпі набуває свідомо незборимої сили, що справляє вплив на його приховані інстинкти: у натовпі він не схильний їх приборкувати саме тому, що натовп анонімний і ні за що не відповідає.

Заражуваність. У натовпі будь-яка дія заразлива, тому індивід дуже легко приносить у жертву свої особисті інтереси інтересам натовпу.

Аморфність. У натовпі повністю зникає індивідуальність людей, їх оригінальність і особиста неповторність. Втрачається психічна надбудова кожної особи, розкривається і виходить на поверхню аморфна однорідність. Поведінка індивіда в натовпі обумовлюється однаковими установками, спонуканами і взаємною стимуляцією. Не помічаючи відтінків, індивід у натовпі сприймає всі враження в цілому і не знає ніяких переходів.

Безвідповідальність. У натовпі у людини повністю втрачається відчуття відповідальності.

Соціальна деградація. Стаючи частинкою натовпу, людина нібито спускається на кілька сходинок нижче в своєму розвитку. У звичному житті індивід міг бути культурною людиною, в натовпі ж — це варвар, тобто істота інстинктивна. У натовпі у індивіда виявляється схильність до свавілля, буйства, лютості. Людина в натовпі зазнає і зниження інтелектуальної діяльності. Для людини у натовпі також характерна підвищена емоційність сприйняття всього, що вона бачить і чує навколо себе.

Словникова робота: стан єднання (асоціації), анонімність, інстинктивність, несвідомість, безвідповідальність, соціальна деградація, стан гіпнотичного трансу, відчуття незборимої сили, аморфність, заражуваність.

Питання для самоконтролю

1. Основні види і функції масових настроїв.
2. Зараження та навіювання, механізм їх психологічної дії.
3. Механізми впливу на масові настрої.
4. Масові настрої та їх специфіка у XX і XXI ст.
5. Динамічні аспекти масових настроїв.

Творчі завдання

1. Поясніть, чому масові настрої мають соціальне походження.
2. Проведіть спостереження за оточенням: які елементи наслідування та навіювання ви можете зафіксувати?
3. Чи спостерігали ви коли-небудь прояви зараження, як масової поведінки.

Теми рефератів

1. Зниження інтелектуальної діяльності людини в натовпі.
2. Приховані інстинкти та їх дія у натовпі.
3. Поняття соціальної деградації в психології.
4. Механізми зміни настроїв у натовпі.
5. Аморфність і безвідповідальність як підгрунття для зараження настроями натовпу.

Література [1; 3–5; 9; 14; 17; 22; 24; 25]

Тема 5. Поведінка натовпу

У поведінці натовпу виявляються як ідеологічні впливи, за допомогою яких готуються певні дії, так і зміни в психічних станах, що відбуваються під впливом яких-небудь конкретних подій або інформації про них. У діях натовпу відбувається стиківка і практична реалізація впливів і ідеологічних, і соціально-психологічних, їх взаємопроникнення в реальну поведінку людей. Спільні відчуття, воля, настрої виявляються емоційно та ідеологічно забарвленими, посиленними в багато разів.

Обстановка масової істерії є тим тлом, на якому розгортаються часто найтрагічніші події. Одним з видів поведінки натовпу є **паніка**.

Паніка — це емоційний стан, що виникає або як наслідок дефіциту інформації про якусь дуже лякливу чи незрозумілу ситуацію, або її надлишку. Це і виявляється в імпульсивних діях. Чинники, здатні викликати паніку, багатоманітні. Їх природа може бути фізіологічною, психологічною і соціально-психологічною. Відомі випадки виникнення паніки в повсякденному житті як наслідок катастроф і стихійних лих. Під час паніки людьми рухає несвідомий страх. Вони втрачають самовладання, солідарність, не бачать виходу з ситуації.

Чинники, що особливо сильно впливають на поведінку натовпу, такі.

Марновірство — помилкова думка, що виникає під впливом страху, пережитого людиною. Втім, може мати місце марновірний страх, причини якого не усвідомлюються. Часто марновірство пов'язане з вірою в що-небудь. До нього схильні різні люди, незалежно від рівня освіти і культури. Переважно марновірство засноване на страхах і багатократно посилюється в натовпі.

Ілюзія — різновид помилкового знання, що закріпилося в громадській думці. Вона може бути результатом обману органів чуття. У нашому ж контексті йдеться про ілюзії, що стосуються сприйняття соціальної дійсності. Соціальна ілюзія — свого роду ерзац-подібність реальності, створюване в уяві людини замість справжнього знання, яке вона чомусь не сприймає. Кінець кінцем, основа ілюзії — незнання, яке може дати найнесподіваніші і небажані ефекти, коли виявляється у натовпі.

Забобони — помилкове знання, що перетворилося на переконання, точніше, в упередження. Забобони активні, агресивні, напористі, відчайдушно чинять опір справжньому знанню. Натовп не сприймає ніяких аргументів, що суперечать забобону. Психологічна природа забобонів полягає у тому, що пам'ять людини відображає не просто думку (знання), вона зберігає і супроводжує це знання (відчуття, емоцію, ставлення). Внаслідок цього пам'ять вельми вибіркова. Факти і події, що суперечать певній думці, не завжди аналізуються на рівні свідомості. І, звичайно, вони відкидаються під впливом емоцій, які, звичайно, переповнюють натовп. У випадках, коли поширені стереотипи громадської думки перенасичуються емоціями, можливе виникнення масового психозу, під час якого люди здатні скоювати найбезрозсудливіші вчинки, перестають віддава-

ти собі звіт про наслідки своїх дій. Чинники, що визначають характер думок і вірувань натовпу, бувають безпосередні і віддалені.

Безпосередні чинники. Впливають на натовп, діють уже на підготовленому віддаленими чинниками ґрунті — без цього вони не викликали б таких руйнівних результатів, якими нерідко вражає натовп, що біснується. Чинники, здатні вражати і сам натовп, завжди звертаються до її відчуттів, а не до розуму.

Словникова робота: забобони, ілюзія, марновірство, паніка, чинники, здатні вражати, чинники безпосередні і віддалені.

Питання для самоконтролю

1. Психологічна природа забобонів.
2. Чинники, здатні вражати натовп.
3. Чому марновірство виникає під впливом страху?
4. Що таке паніка: процес чи явище?
5. Чинники, що стримують натовп від агресії.
6. Поняття ілюзії в психології масової поведінки.

Теми рефератів

1. Реалізація впливів ідеологічних і соціально-психологічних у натовпі.
2. Випадки виникнення паніки в повсякденному житті як наслідок катастроф і стихійних лих.
3. Приховані інстинкти та їх прояви у натовпі.
4. Панічні настрої та їх прояви.
5. Ймовірність виникнення паніки та засоби її попередження.

Література [1; 2; 5; 8; 12; 14; 18; 21; 22; 24; 26]

Змістовий модуль III. Масові настрої в політиці

Тема 6. Лідер у натовпі і механізми управління натовпом

Часто поведінка натовпу визначається наявністю або відсутністю в ній лідера. Він може з'явитися стихійно або через “самопризначення”, хоча часто сам вербує своїх прихильників. Самозваний лідер зазвичай відчуває настрої і відчуття людей натовпу і порівняно легко може спонукати учасників до поведінки визначеного типу. Будь-яке скупчення індивідів інстинктивно кориться владі вождя.

Герой, перед яким схиляється натовп, — бог. У натовпу переважає не прагнення до свободи, а потреба підкоритися. Інстинктивно навіть тому, хто оголошує себе його володарем. Люди в натовпі втрачають свою волю, а тому інстинктивно звертаються до того, хто її зберіг. Завжди готовий повстати проти слабкої влади, натовп плазує і схиляється перед владою сильною, вимагає від героя сили і навіть насильства, хоче, щоб ним володіли, пригнічували. Він жадає боятися свого володаря. Влада ватажків дуже деспотична, але саме цей деспотизм і примушує натовп підкорятися.

У натовпі “вождь” часто-густо буває тільки ватажком, проте роль його значна. Його воля — це ядро, навколо якого кристалізуються і об’єднуються думки. Роль ватажків полягає головним чином у тому, щоб створити віру, все одно яку. Найчастіше ватажками бувають психічно неврівноважені люди, напівбожевільні, що перебувають на межі божевілля. Якою б не була безглуздою ідея, яку вони проголошують і захищають, і мета, до якої вони прагнуть, їх переконання не можна похитнути ніякими доказами розуму. Є і ще одна якість, якою зазвичай різняться ватажки натовпу: вони не належать до кола мислителів — це люди дії.

Клас ватажків підрозділяється на дві категорії:

люди енергійні, з сильною волею, але вона з’являється у них лише на короткий час;

люди, що мають сильну і водночас стійку волю (зустрічаються набагато рідше).

Одним із важливих чинників, що визначають вплив лідера на натовп, — його привабливість, тобто панування певної ідеї або особи над розумом індивіда. Воно може складатися з протилежних відчуттів, наприклад, захоплення і страху, і бути двох видів: надбане і особисте. Особиста привабливість відрізняється від штучної, або придбаної, і не залежить ні від титулу, ні від влади. Вона ґрунтується на особистій перевазі, на військовій славі, на релігійному страху, але не тільки на цьому. У природі привабливості бере участь безліч різних чинників, але одним з найголовніших завжди був і залишається **успіх**.

Управління натовпом має подвійну природу, бо натовп практично завжди — об’єкт управління двох сил: з одного боку, нею керують лідери, ватажки; з іншого — сили охорони громадського порядку, владні адміністративні структури.

Можливості управління натовпом істотно розрізняються залежно від того, хто прагне бути в ній лідером — демагог або інтелігент. Як

говорять на Сході, той, хто хоче управляти натовпом, намагається осідлати тигра. Проте управляти особами набагато складніше, ніж натовпом. Механізмами масової поведінки може скористатися політик з будь-якими поглядами і будь-якого морального рівня. У таких випадках натовп стає іграшкою в руках лідера. Як правило, люди, які прагнуть вести за собою натовп, інтуїтивно володіють прийомами дії на нього. Вони знають: щоб переконати натовп, треба спочатку зрозуміти, які відчуття його надихають, прикинутися, що розділяєш їх, а потім викликати в уяві натовпу спокусливі образи. Натовпу треба завжди подавати ідеї в цільних образах, не вказуючи на їхнє походження.

Оратор, щоб захопити натовп, повинен іноді зловживати сильними виразами. Перебільшувати, затверджувати, повторювати і ніколи не пробувати доводити щось шляхом міркувань.

Твердження тоді лише впливає на натовп, коли багатократно повторюється в одних і тих же виразах: у такому разі ідея вкорінюється в розум так міцно, що врешті-решт сприймається як доведена істина, а потім і вривається в найглибші закутки несвідомого. Цей прийом також успішно застосовується лідерами або ватажками натовпу.

Теоретичний аналіз механізмів формування натовпу може деякою мірою допомогти і адміністративним органам контролювати його поведінку. Перед ними стоїть завдання:

- 1) досягти усвідомлення індивідами своїх дій у натовпі, повернути їм втрачене відчуття самоконтролю і відповідальності за свою поведінку;
- 2) запобігти утворенню натовпу або розформувати натовп, що утворився.

Ефективними засобами можуть бути:

а) переорієнтація уваги індивідів у натовпі. Щойно увага розподіляється між кількома об'єктами, одразу ж утворюються окремі групи, і натовп, раніше об'єднаний "образом ворога" або готовністю до спільних дій, тут же розпадається. Пригнічені впливом натовпу межі особистісної структури індивідів оживають — кожна людина окремо починає регулювати свою поведінку. Натовп перестає активно функціонувати і поступово — розсіюється;

б) оголошення через гучномовці, що прихованими камерами здійснюється відеозйомка;

в) звернення до учасників натовпу за прізвищами, іменами, по батькові, найпоширеніших у конкретній місцевості;

г) вжиття заходів з нейтралізації дій або ізоляції лідерів натовпу. Якщо ватажок зникає і не заміщується негайно іншим, натовп стає просто юрбою без жодного зв'язку і стійкості, в такому випадку легше проводити заходи щодо його розсіювання. Взагалі-то з натовпом дуже складно говорити голосом розуму. Він сприймає лише накази і обіцянки.

Словникова робота: особиста привабливість, захоплення, ізоляція, розсіювання натовпу, особистісна структура індивідів, оратор, авторитет.

Питання для самоконтролю

1. Які заходи можуть бути ефективними при переорієнтації уваги натовпу?
2. Для чого потрібна часткова або повна ізоляція лідерів натовпу, який стає агресивним і небезпечним?
3. Можливості управління натовпом.

Творчі завдання

1. Уявіть себе в центрі натовпу. Період уважного слухання лідера пройшов. Натовп починає вирувати і виходити з-під контролю. Ваші дії?
2. Маніпулювання натовпом часто залежить від ораторських здібностей лідера. Яких лідерів сучасного політичного життя можна назвати талановитими ораторами?
3. Які механізми відокремлення лідера від натовпу ви знаєте?

Теми рефератів

1. Природа суспільних зв'язків і процес формування мас.
2. Властивості характеру людини та ступінь агресивності.
3. Можливості протидії агресивному натовпу.
4. Особиста привабливість лідера та можливості володіння настроями натовпу.
5. Довірливість і авторитет: спільне та відмінне.

Література основна [2; 3; 7; 12; 17; 24–26]

Тема 7. Комунікації в натовпі

Особливо важливу роль при виникненні натовпу виконує комунікація як процес обміну між людьми значущими для них повідомлен-

нями. Відомо, що індивід стає учасником стихійної поведінки, або заражаючись безпосередньо від спостереження за поведінкою оточення, або дізнавшись про подію каналів офіційної чи неофіційної комунікації.

Деякі види такої поведінки виникають в умовах гострого дефіциту інформації або неефективності систем передачі повідомлень. Люди готові підтримувати дії оточення, коли вони відповідають їхнім ідеям і переконанням. Очевидно, що психічне зараження було б неможливе, якби люди не бачили дій і вчинків інших, не чули про них. Психічне зараження може породжувати відчуття по всій довжині емоційної шкали — як позитивні, захоплені, так і негативні, відчуття смутку і депресії. Коли індивід позбавлений можливості безпосередньо сприймати поведінку оточення, тоді велику роль виконують засоби масової інформації — газети, радіо, телебачення і кіно.

У будь-якому суспільстві поряд з системами офіційної комунікації діють і системи неофіційні. У різних рівнях комунікації вони стикаються. Наприклад, зміст неофіційної комунікації — розмови, плітки, толока, чутки — переходять на сторінки друкованих видань або стають темою бесід телевізійного коментатора, який сприяє їх розповсюдженню. І тим більше важливі повідомлення масових засобів комунікації звичайно обговорюються в колі друзів або сім'ї. Тому в свідомості індивіда часто залишається лише інтерпретація, що розділяється його сусідами, друзями, родичами, попутниками в дорозі. Гнів, викликаний, скажімо, повідомленням про введення нового податку або про зростання цін, легко розуміється співрозмовником, бо він переживає ті ж почуття... Це і є перша умова **для підготовки масової поведінки.**

Словникова робота: комунікація, дефіцит інформації, картина поведінки мас, інформаційний вплив, інтерпретація, вибір каналу комунікації, повідомлення засобів масової комунікації.

Питання для самоконтролю

1. Що таке канали офіційної або неофіційної комунікації?
2. Що таке інтерпретація повідомлень масових засобів комунікації?
3. Чи можуть повідомлення ЗМК сприяти так званому “зараженню”?
4. Може зараження бути тільки негативним?
5. Що таке процес інформаційного обміну?

Творчі завдання

1. Спостерігайте за новинами на телевізорі або радіо протягом кількох днів, а потім зробіть висновки: чи чули ви повідомлення, здатні збудити певні масові настрої?
2. Намагайтесь уникати в свої діях і висловлюваннях настроїв гніву та роздратованості: чи не відчуєте ви подібних настроїв ззовні? Що може бути їх збудником?
3. Комунікативний досвід людини з роками змінюється. Яку роль в цих змінах відіграють засоби масової комунікації?
4. Опишіть неофіційні та офіційні канали комунікації, наведіть приклади.

Теми рефератів

1. Комунікація як процес обміну між людьми значущими для них повідомленнями та їх значення в формуванні масової поведінки.
2. Умови, за яких індивід стає учасником стихійної поведінки.
3. Інтерпретація повідомлень ЗМК в свідомості індивіда.
4. Масова свідомість та її вплив на масову поведінку.
5. Механізми впливів засобів масової комунікації на аудиторію.

Література [2; 5; 9; 10; 20; 23; 25]

Тема 8. Масова поведінка і політична діяльність

Політична діяльність, хоч би якою вона була індивідуалізованою, здійснюється у групі, колективі.

Група — це будь-яке об'єднання людей незалежно від того, які зв'язки і стосунки між ними існують. Групи поділяють на малі, великі, умовні, офіційні, реальні, неофіційні та референтні. Особливості таких груп вивчає психологія.

Колектив — це група людей, які не лише об'єднані спільною діяльністю, а й мають єдині цілі такої діяльності, підпорядковані цілям суспільства.

Це може бути група або колектив, де політик або громадський діяч працює професійно, а може бути і так звана неформальна група або колектив односторонців, соратників по партії, громадській організації тощо. Такі групи і колективи, як правило, мобільні, їх кількість і якість, особливості міжособистісних стосунків, лідерство тощо можуть змінюватися.

Отже, саме в психологічному плані становить інтерес складна проблема взаємовідносин політичного лідера і групи, маси. Іноді її розуміють і трактують як проблему “героя” і “натовпу”. У різні часи і за різних соціально-політичних умов цю проблему трактували по-різному. Так, багато років тиражувалася відома теорія про роль “народних мас” в історії, що була надто далекою від реального стану справ у так званому соціалістичному суспільстві — колишньому СРСР, інших країнах соціалістичного табору. Однак і сьогодні однозначні визначення характеру відносин між лідером і масами як у вітчизняній, так і в зарубіжній політології, психології, соціології, особливо з огляду на психологічні особливості таких аспектів, відсутні. Тут важливо враховувати проблему групового егоїзму, демагогії, популізму, підігравання масі і в такий спосіб сприяння її соціальній дезорієнтації, і особливо те, що масі часто притаманне колективне невідоме.

З діяльністю політичного лідера тісно пов’язані такі діаметрально протилежні якості, як активність і пасивність. Часто вони змінюють одна одну, але тут важливо звернути увагу ось на що. Політична пасивність окремої людини — звичайне явище, але воно стає загрозливим, коли набуває масового поширення, тобто охоплює класи або окремі соціальні групи і верстви населення. Якщо значна кількість людей відмовляється брати участь у таких масових акціях доленосної ваги, як вибори, референдуми, інші важливі політичні дії, то це свідчить про недорозвиненість, брак політичної культури або індиферентність, байдуже ставлення до владних державних структур.

Залежно від мотивації діяльності виокремлюють традиційних, легальних (бюрократичних), харизматичних лідерів.

Традиційні лідери діють за принципом “так робили наші діди і батьки, так робитимемо і ми”. Більшість відомих монархів — традиційні лідери.

Легальні, або бюрократичні, лідери — це лідери посади і крісла, їм підкоряються завдяки тому, що вони мають відповідний ієрархічний статус, а не соціальну вагу.

Харизматичні лідери уособлюють особистісний тип лідерства. Авторитет такого лідера базується на його особистих якостях, привабливості ідей, які він декларує.

Залежно від масштабів політичної діяльності лідерство має кілька рівнів.

Першим і найпоширенішим є рівень малої групи (оточення президента, керівника парламенту, лідера політичної партії).

Більш високий рівень — лідерство в політичному русі певної соціальної групи (прошарок, клас, партія). Лідер цього рівня повністю використовує не лише особистісні якості, а й уміння бути організатором, координувати дії досить великої групи людей.

Найвищим вважається рівень політичного лідерства в системі владних відносин. Лідер цього рівня спроможний інтегрувати і поєднувати інтереси великих соціальних груп, різних соціальних верств населення, тобто здатний діяти в масштабах усього суспільства, держави.

Лідерство класифікують і за іншими ознаками. Так, залежно від реального прояву розрізняють лідерство номінальне (помилкове, хибне) і реальне (фактичне).

Варта уваги і концепція функціонально-рольового підходу, запропонована М. Херманном, який розглядає лідерство з позиції функції, яку має виконувати конкретний лідер у суспільстві:

- **Лідер-вождь.** Він має мету, заради якої здатен змінити політичну систему, і чітко визначає цілі, етапи діяльності, вміє вести за собою маси і підкоряти їх своїй волі. Це сильна особистість, для якої характерне особисте бачення дійсності і її перспектив.
- **Лідер-комівояжер.** Він будує кар'єру на шанобливо-чуйному ставленні до найважливіших потреб людей, намагаючись їм допомогти, а також переконати, що бажає і може поліпшити їхнє життя. Як правило, лідери цього типу керуються передусім бажаннями і потребами маси.

Не слід плутати поняття “індивідуальна політична діяльність” і “індивідуалізована політична діяльність”. **Індивідуалізована політична діяльність** — явище рідкісне. Практично завжди політик має однодумців, політичну силу у формі об'єднання, організації, партії. Зрештою, політична діяльність може здійснюватися за допомогою і неорганізованих сил — маси, натовпу. Політик спілкується з ними, використовує їх тоді, коли це відповідає його власним інтересам або інтересам формального об'єднання (організації, партії та ін.), до якого він належить.

Кожна людина є представником певної держави, нації, класу, соціального прошарку. Саме у статусі носія специфічних якостей конкретної спільноти вона включається у той чи інший вид суспільних відносин, а також відбувається завдяки певній політичній поведінці.

Поняття “політична діяльність”, як і поняття “політика” загалом, трактується досить неоднозначно, широко. Як ні в якій іншій науці тут наявні відносини між різними суб’єктами політики, діяльність яких зводиться до одного — завоювання та використання влади у певних політичних інтересах.

Політична діяльність — це сукупність дій суспільних груп (класів, соціальних прошарків, націй тощо) щодо реалізації політичних інтересів \ приводу завоювання, використання та утримання влади.

Мотиви детермінують, визначають мету і програму політичної /пильності. В меті і програмі може бути чітко виражено альтруїзм або егоїзм.

У політичній діяльності вирізняють кілька типів політичної поведінки людини: конформізм, політичну індиферентність, політичну активність.

Конформізм пов’язаний з орієнтацією на чужу думку, погляд, підтримку будь-якої позиції. Така поведінка є відповідним пристосуванням, політичною лояльністю, позицією “як усі, так і я”. Людей з іншою політичною позицією активно використовують політики-маніпулятори, авантюристи, всі, хто у своїй діяльності вдається до дешевого популізму.

Індиферентність — байдуже ставлення до політики, відчуженість від неї. Люди цього типу вважають, що їх участь у політиці безперспективна, не потрібна.

Політична активність притаманна тим, кого реальний стан не тільки в політиці, а й у суспільстві загалом абсолютно не влаштовує.

У ході політичної діяльності політик, громадський діяч неодмінно вступає у певні контакти, відносини з державою, владою, іншими політиками, засвоює ідеологію, бере участь у політиці. Ці відносини багато в чому визначаються тим, наскільки політик знає їх суть, особливості функціонування, володіє прийомами або технологіями політичної пильності. Скажімо, необхідно добре усвідомити, що таке держава, коли і як вона виникає, які її функції. Те саме стосується і політичних режимів, оскільки політикові доводиться жити і діяти не взагалі, а в умовах існування конкретного політичного режиму, політичних партій, громадських об’єднань, інших суб’єктів політики.

Нині до політики (в широкому розумінні) залучена переважна більшість пересічних громадян України, що засвідчує їх небайдуже ставлення до того, що відбувається в державі. Так, останнім часом в

Україні спостерігається досить висока активність громадян під час виборчих кампаній, опитувань громадської думки, інших суспільно-політичних акцій, що є ознакою демократичного розвитку суспільства.

Становлення України як суверенної, соборної, демократичної держави — процес складний, довготривалий і далеко неоднозначний. Кардинальні зміни відбуваються в усіх без винятку сферах життя нашого суспільства, але найпомітніші з них ті, що стосуються свідомості громадян, їхньої життєвої позиції, участі у державотворчих процесах.

Такі позитивні кроки багато в чому зумовлені розвитком соціально-політичних процесів, формуванням нової генерації політичних, державних, господарських діячів, підвищенням соціальної активності наших співвітчизників. Інакше кажучи, нині потрібні люди не лише небайдужі до того, що відбувається в державі, потрібні активні учасники конструктивних економічних, політичних, духовних процесів, люди, які певною мірою володіють політичними технологіями.

Виокремлюють два основних типи політичної поведінки: закритий і відкритий. Для закритого характерна політична *бездіяльність*, або так звана нульова політична активність. Її причиною є те, що окремі люди реально не можуть займатися політичною діяльністю, не мають для цього відповідних можливостей.

Зрештою, перешкоджати політичній діяльності можуть апатія (відсутність інтересу до політичної діяльності), аномія, тобто такий стан психіки людини, коли вона відчуває, що фактично політичне життя проходить мимо неї. Участь у політичній діяльності залежить також від матеріальних, соціально-культурних і політико-правових умов, що встановились у суспільстві. *Політична бездіяльність* — складне і неоднозначне явище, значною мірою зумовлене особистісними рисами і характеристиками людини.

Для другого типу політичної поведінки — *відкритого* — властива здебільшого вмотивована, цілеспрямована, раціональна, відповідно психологічно і емоційно зумовлена політична діяльність.

Важливого значення у контексті політичної психології набувають психологічні складові політичної поведінки людей, а отже, й політиків. Загалом психологи виокремлюють три форми виявлення активності людини: *інстинктивну, навичкову та розумову*. Відповідно до цієї класифікації розглядають і різновиди політичної поведінки. Фактично в політиці спостерігаються всі прояви людських

інстинктів: самозбереження, жорстокість, агресія, насилля, солідарність та ін.

Коли говорять про **політичні навички**, то мають на увазі певні вміння, звички, стереотипи. Однак потрібно враховувати, що навички не завжди сприяють позитивній діяльності політика. Старі навички, наприклад, гальмують діяльність політика в нових умовах. Втім, будь-яка політична система вкрай зацікавлена, щоб населення, пересічні громадяни, а не лише професійні політики мали певні політичні навички.

Основною ознакою **розумової** поведінки є цілеспрямованість. В політиці її забезпечують за рахунок усіляких програм, ідеологічних схем, концепцій, акцій, кампаній тощо.

Механізм політичної поведінки неоднозначний і складний. Незалежно від власного бажання кожен політик тією чи іншою мірою виконує багато функцій, основними з яких (згідно з їх суспільним, політичним значенням) є такі:

- а) об'єднання суспільства, громадян навколо певних цінностей, інтересів, мети і завдань. Особливо яскраво ця функція простежується в діяльності політиків — лідерів політичних партій, об'єднань;
- б) пошук і прийняття оптимальних політичних рішень. Реалізація такої функції потребує певних аналітичних навичок, умінь порівнювати, вибирати найефективніші рішення. Це значною мірою залежить від певного політичного чуття, вміння передбачати, прогнозувати, а то й ризикувати заради досягнення очікуваного результату;
- в) захист громадян від проявів беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримання громадського порядку. Ця функція, як ніяка інша, експлуатується найчастіше, нерідко стаючи знаряддям дешового популізму;
- г) зміцнення політичних зв'язків з масами. Без цього політик швидко відчужується від своїх прихильників;
- д) ініціювання, оновлення та генерування оптимізму і соціальної енергії мас, мобілізація їх на реалізацію певних цілей і завдань. Ця функція широко використовується політиками-популістами, трибунами, майстрами проголошення гучних промов, людьми, які добре володіють словом і пером.

Політичний процес охоплює загалом такі види діяльності, як політична участь і політичне функціонування.

Політична участь насамперед має на меті формування у процесі політичної діяльності певних позицій, вимог, настроїв, а політичне **функціонування** — це професійна політична діяльність, мета якої — розробляти правові норми, управляти різними політичними інститутами.

Політик як такий не існує поза політичною діяльністю. **Політична діяльність** — складова людської діяльності, специфічна особливість якої полягає в спрямованості на реалізацію політичних інтересів суб'єктів політики і насамперед на завоювання, утримання та реалізацію влади.

До структури політичної діяльності входять її об'єкти і суб'єкти. Першими є політична влада, політико-владні структури, а суб'єктами — політичні партії, рухи, об'єднання, політики, громадські, державні діячі.

На характер, особливості політичної діяльності впливають об'єктивні та суб'єктивні *детермінанти*. До *об'єктивних* належать запити, потреби, інтереси, до *суб'єктивних* — політична культура, політична свідомість суб'єктів політичного процесу.

Виокремлюють політичну діяльність теоретичну і практичну.

Перша — законотворча, ідеологічна, соціологічна, науково-організаційна, методична. Друга — урядова, депутатська, робота в органах місцевого самоврядування, політичних партіях, суспільно-політичних рухах, об'єднаннях, участь у референдумах, виборах, мітингах, опитуваннях громадської думки, маршах протесту тощо.

Політичну діяльність здійснюють на громадських або професійних засадах.

Політичною діяльністю **на професійних засадах** вважається депутатська діяльність, робота на посадах і в робочих апаратах політичних партій, громадсько-політичних об'єднань тощо. Така діяльність найчастіше пов'язана з матеріальною винагородою.

Істотне значення для вмотивованої та продуктивної діяльності політика будь-якого рівня має його **соціально-психологічна готовність** до цього. У структурі такої готовності психологи розрізняють кілька взаємозумовлених та взаємопов'язаних компонентів: *мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний*.

Крім того, політична діяльність, особливо її ефективність, тісно пов'язана з тим, як узгоджені між собою “Я-реальне” і “Я-ідеальне”. У першому випадку йдеться про те, яким реально є політик, а в

другому — яким він себе уявляє, яким його бачать інші. Відомо, що багатьом людям властиве надмірне завищення своїх якостей, перебільшення можливостей.

Політична діяльність, як і будь-яка інша, також передбачає цілеспрямовану і певним чином мотивовану активність людини в конкретний період, час. При цьому для політичної діяльності велике значення має психологічна готовність людини до такої діяльності, тобто сукупність усього необхідного для успішного розв'язання того чи іншого завдання, проблеми. **Психологічна готовність є своєрідним стартовим моментом у діяльності.**

Для політика багато обставин можуть стати стартовими у конкретній діяльності, дії. Це, зокрема, глибоке знання та розуміння суті, необхідності того, заради чого політик діє, спонука до такої дії з боку інших людей, суто душевний порив та ін. У будь-якому разі **політик починає діяти тоді, коли має психологічну установку на досягнення бажаного і очікуваного результату.** Важливо, щоб політик мав установку не на діяльність взагалі, а саме на інноваційну діяльність, тобто таку, що матиме заздалегідь вагоміші, суттєвіші результати.

Словникова робота: індивідуалізована політична діяльність, психологічна готовність, психологічна установка, політична участь, політична діяльність, індиферентність лідерство номінальне (помилкове, хибне) і реальне (фактичне).

Питання для самоконтролю

1. Що таке індивідуалізована політична діяльність?
2. Яку роль відіграє психологічна установка в масовій поведінці?
3. Що таке закритий тип політичної поведінки ?
4. В чому полягає соціально-психологічна готовність до політичної діяльності?
5. Що таке політичні навички і як вони впливають на поведінку мас?

Творчі завдання

1. Що таке політична участь і чим вона відрізняється від масової поведінки?
2. В яких видах політичної діяльності використовують типові особливості масової поведінки?
3. Опишіть прояви людських інстинктів: самозбереження, жорстокість, агресія, насилля, солідарність та ін.

4. Наведіть, в чому полягає спрямованість дій політика на маси, коли він сам спрямований на реалізацію політичних інтересів суб'єктів влади.
5. Знайдіть у матеріалах преси політичні стереотипи, спрямовані на масову свідомість.

Теми рефератів

1. Психологічна готовність як стартовий момент у діяльності.
2. Політична участь як формування у процесі політичної діяльності певних позицій, вимог, настроїв мас.
3. Прийняття оптимальних політичних рішень як процес.
4. Генерування оптимізму і соціальної енергії мас, як функція політичної діяльності.
5. Масова свідомість і політична свідомість: спільне і відмінне.

Література [2; 3; 5; 7; 13; 19; 20; 23–25]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Барон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб.: Питер, 1998.
2. Зимбардо Ф., Ляйне М. Социальное влияние. — СПб.: Питер, 2001.
3. Карпухин О., Макаревич З. Формирование масс. Природа общественных связей и технологии “публик рилейнз”: Опыт историко-социологических исследований. — Калининград: ФГУМПП, 2001.
4. Леонтьев О. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М., 2001.
5. Московичи С. Машина, творящая богов: Пер. с фр. — М.: Центр психологии и психотерапии. — М., 1998.
6. Ольшанский Д. В. Массовые настроения в политике. — М.: Прин-Ди, 1995.
7. Ольшанский Д. В. Массовые настроения переходного времени // Вопр. филос. — 1992. — № 4.
8. Ольшанский Д. В. Психология масс. — СПб.: Питер, 2001.
9. Орлова Л. Азбука моды. — М.: Просвещение, 1988.
10. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопр. филос. — 1989. — № 3;4.

11. *Парыгин Б. Д.* Общественное настроение. — М.: Мысль, 1966.
12. *Поршнев Б. Ф.* Социальная психология и история. — М.: Наука, 1966.
13. *Преступная толпа.* — М., 1998.
14. *Психология господства и подчинения: Хрестоматия.* — Минск, 1998.
15. *Психология масс: Хрестоматия.* — Самара, 1998.
16. *Психология толп.* — М., 1998.
17. *Руткевич А. М.* Человек и толпа // Диалог. — 1990. — № 12.
18. *Тернер Дж.* Социальное влияние. — СПб.: Питер, 2003.
19. *Чалдини Р.* Психология влияния. — СПб.: Питер, 2000.

Додаткова

20. *Бехтерев В. М.* Роль внушения в общественной жизни. — СПб., 1898.
21. *Изард К.* Психология эмоций. — СПб.: Питер, 1999.
22. *Лабрюйер Ж. де.* Характеры или нравы нынешнего века. — М.; Л.: Академия, 1964.
23. *Лебон Г.* Психология народов и масс. — СПб., 1896.
24. *Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко.* — Минск: Харвест; М.: АСТ, 2001.
25. *Социальная психология: Учеб. пособие / Авт.-сост.: Р. И. Мокшанцев, А. В. Мокшанцева.* — М.-Новосибирск, 2001.
26. *Фрейд З.* “Я” и “Оно”. — Тбилиси, 1991.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Психологія масової поведінки”	4
Зміст дисципліни “Психологія масової поведінки”	4
Список літератури	34

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *О. М. Коваленко*
Комп’ютерне верстання *Н. М. Музиченко*

Зам. № ВКЦ-4400

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний. Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039 Київ-39, пр. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*